

راهیابی خطای در عنوان کتاب

سید حسن فاطمی

روشن است که «یُعَمَل» به صيغه مجھول درست است.

* **الاقتصاد الهدایی إلى طریق الرشاد**، شیخ طوسی (م ۴۶۰) گذشته از اینکه نباید برای همزه وصل علامت همزه قطع (ء) گذارد، چنین عنوانی برای کتاب درست نیست. شیخ طوسی در کتاب فوق، نامی از این اثر به میان نیاورد است؛ اما در فهرست (تحقيق سید محمد صادق بحر العلوم، ص ۱۶۱) آن را این گونه می‌نامد: الاقتصاد فيما يجب على العباد. در ذریعه‌نیز به اشتباه از آن این گونه نام برده شده: الاقتصاد الهدایی إلى طریق الرشاد فيما يجب على العباد و در پایان برخی از نسخه‌های خطی چنین معرفی شده:

الاقتصاد الهدایی إلى طریق الحق و سبیل الرشاد.^۱

* **أثوار الهدى في تحقيق البداء**، سلیمان بن عبد الله ماحوزی (م ۱۱۲۱) سیداعجاز حسین در کشف الحجب چنین نامی را برای کتاب فوق ذکر می‌کند؛ اما نویسنده در اجازه‌ای به محمد رفیع بیرمی در تاریخ ۱۱۱ کتاب خود را *إعلام الهدى في مسألة البداء* معرفی می‌کند.^۲

همچنین سلیمان ماحوزی در فهرست آل بویه و علماء البحرين، صفحه ۷۸ از *إعلام الهدى في مسألة البداء* نام می‌برد.

* **تفسیر کنز الدقائق**، میرزا محمد مشهدی (م حدود ۱۱۲۵) او لـ **كلمة تفسیر** جزء عنوان کتاب نیست. اضافه کردن این گونه کلمات، دست کم فهرست نگاری را با مشکل مواجه می‌کند.

ثانیاً همان گونه که نویسنده در مقدمه می‌گوید، نام کامل کتاب، کنز الدقائق و بحر الغرائب است و ضروری است نام کامل کتاب روی جلد نوشته شود.

شیخ آقا بزرگ در ذریعه، جلد ۱۸، صفحه ۱۵۱ می‌گوید: بعضی به اشتباه از آن به کنز الحقائق و بحر الدقائق نام برده‌اند.

* **تهذیب الأحكام في شرائع الإسلام**، شیخ طوسی (م ۴۶۰)

این شهر آشوب در معالم العلماء، صفحه ۱۱۴ (تحقيق سید

عنوان و نامی که مؤلف برای اثر خویش انتخاب می‌کند از اهمیتی خاص برخوردار می‌باشد. نگارنده در این مقاله به گوشه‌هایی از لغزشها و اشتباهاتی که در عنوانین بعضی از کتابهای به چشم می‌خورد اشاره کرده است.

* **آدب الخواص**، ابوالقاسم حسین بن علی (م ۴۱۸) سیداعجاز حسین در کشف الحجب، صفحه ۳۳ کتاب فوق را این گونه معرفی کرده است. حال آنکه نویسنده در فهرست آثارش آن را **آدب الخواص** معرفی می‌کند.^۳

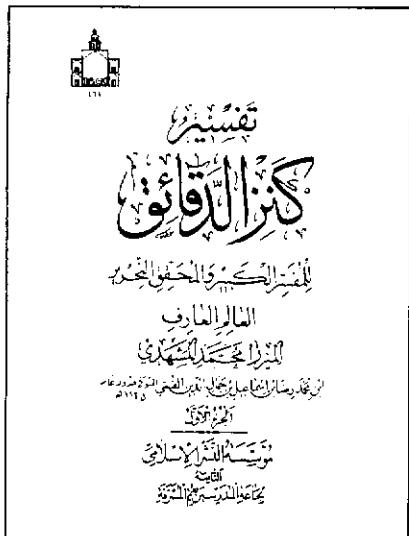
* **الأربعين في إمامية الأئمة الطاهريين**، مولی محمد طاهر قمی (م ۱۰۹۸)

این کتاب در سال ۱۴۱۸ هـ.ق. تصحیح و با عنوان فوق به چاپ رسیده است. باید توجه داشت که وجهی برای منصوب یا مجرور بودن «الأربعين» وجود ندارد. از سوی دیگر اگر «الأربعون» باشد، سبع عنوان کتاب به هم می‌خورد.

ظاهراً نام درست این اثر، کتاب **الأربعين في إمامية الأئمة الطاهريين** است. چنانچه شیخ حر عاملی در **أمل الأمل**، جلد دوم، صفحه ۲۷۷ (تحقيق سید احمد حسینی) لفظ «كتاب» را ذکر کرده است. نویسنده در مقدمه می‌نگارد: «سمیتہ الأربعین فی إمامۃ الأئمۃ الطاهریین». احتمالاً کلمة «كتاب» افتاده است.

قابل ذکر است که شیخ حر عاملی و شیخ آقا بزرگ تهرانی نام دقیق کتاب را ذکر نکرده‌اند. شیخ حر عاملی در **أمل الأمل** می‌نگارد: کتاب الأربعین فی فضائل أمیر المؤمنین وإمامۃ الأئمۃ الطاهریین علیهم السلام. در ذریعه، جلد اول، صفحه ۴۱۹ **الأربعون** حدیثاً و دلیل‌ای **إمامۃ الأئمۃ الطاهریین** علیهم السلام نامیده شده و در همان جلد، صفحه ۴۳۴ می‌نگارد: **الأربعون** دلیل‌ای **إمامۃ المؤمنین** و **إمامۃ المعصومین** علیهم السلام.

* **الإقبال بالأعمال الحسنة فيما يعمَل مِرَةً في السنة**، ابن طاووس

محمد صادق بحر العلوم) از این کتاب به صورت فوق نام می‌برد؛ اما خود شیخ در فهرست، صفحه ۱۶۰ و استبصار، جلد ۱، صفحه ۲ (تحقيق سید حسن موسوی خرسان) از آن به تهذیب الأحكام نام برده است. در حال تجاشی، صفحه ۴۰۳ (تحقيق سید موسی شبیری زنجانی) نیز آن را تهذیب الأحكام نامیده است.^۱

* رجال العالمة الحلى، حسن بن يوسف حلی (م ۷۲۶)

این گونه عنوانهای من در آورده از نظر کتاب شناسی به هیچ وجه پذیرفته نیست. خود نویسنده، کتاب را در مقدمه، خلاصه الأقوال في معرفة الرجال می‌نامد. از این گذشته «حلى» بهضم حاء را در منابع معتبر نیافریم.

* روح القرآن، سید محمد عباس موسوی

نام درست کتاب، روایح القرآن است که در کشف الحجب، صفحه ۲۹۴ به اشتباہ به صورت فوق ضبط شده است.^۵ عنوان کامل کتاب چنین است: روایح القرآن في فضائل أمّه الرّحمن. بنابراین «روایح» با وزن عنوان کتاب تناسب دارد.

* الروضۃ الزہراء فی تفسیر فاطمة الزہراء (س)، ابوسعید محمد بن احمد نیشابوری چنین عنوانی را شیخ حر عاملی از فهرست شیخ منتجب الدین در أمل الامل، جلد ۲، صفحه ۲۴۰ نقل کرده است. از ظاهر عنوان برمی‌آید که محتوای کتاب، شامل تفاسیر نقل شده از حضرت زهرا (س) بر قرآن کریم است.

نویسنده کتاب، جدّ ابوالفتح رازی می‌باشد. وی در تفسیر خود، در تفسیر سوره آل عمران دو حدیث درباره مناقب حضرت زهرا (س) از کتاب فوق نقل می‌کند و تصریح می‌کند که این اثر در موضوع مناقب حضرت زهرا (س) است. بنابراین نام درست کتاب، الروضۃ الزہراء فی مناقب حضرت زهرا (س) می‌باشد.^۶

* شرح النظام، نظام الدین حسن بن محمد نیشابوری معروف به نظام اعرج (م ۹۰۰) الف - لقب نویسنده «نظام الدین» و «نظام اعرج» است. پس حرف نون در «نظام» باید مکسر و حرف ظا بدون تشذیب باید باشد. بنابراین شرح النظام درست است.

ب - «شرح» مجرور به حرف جر است نه مرفوع.

* العنایون، میرعبدالفتاح مراغه‌ای (م ۱۲۵۰)

عبارت نویسنده در مقدمه، ظهور در این دارد که وی کتاب را عنوانیں الأصول نامیده است.

* غایة الامال، محقق رشتی

در اعلام المکاسب، صفحه ۱۷ از حاشیه محقق رشتی بر مکاسب شیخ انصاری باعنوان غایة الامال نام می‌برد که ظاهراً صحیح نیست. توضیح اینکه محقق رشتی حاشیه مختصر غیر مدونی - وطبعاً بدون نام - بر مکاسب نگاشته است. این حواشی توسط بعضی از شاگردان او جمع آوری و تدوین شده و در خاتمه کتاب غایة الامال (حاشیه محقق مامقانی بر مکاسب) چاپ شده است.^۷

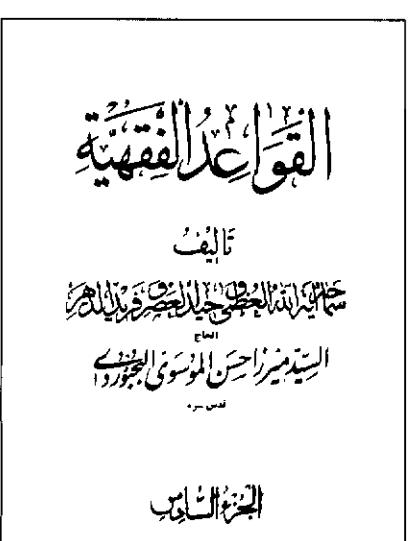
* قواعد الأحكام، علامه حلی (م ۷۲۶)

نویسنده در مقدمه تصریح می‌کند که نام کتاب، قواعد الأحكام في معرفة الحلال و الحرام است و باید نام کامل کتاب روی جلد نوشته شود.

* القواعد الفقهية، میرزا حسن موسوی بجنوردی

علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پایل جامع علم اسلام

روشن است که «الفقهية» صفت «القواعد» است وباید در اعراب از آن پیروی کند و مرفوع باشد نه مجرور. ناگفته نماند که در صفحه اول کتاب این گونه ضبط شده؛ ولی روی جلد، اعراب الفقهیه نوشته نشده است.

* **كتاب الخلاف**، شیخ طوسی (م ۴۶۰)

نام درست کتاب فوق، مسائل الخلاف است. چنانچه در فهرست، صفحه ۱۶۰ از کتاب خود این گونه یاد می‌کند.

* **كشف الحجب والأستار عن أسماء الكتب والأسفار**، سید اعجاز حسین (م ۱۲۴۰)

در الکرام البررة، جلد ۱، صفحه ۱۴۹ «عن وجه الكتب» نوشته شده. در اعیان الشیعه، جلد ۳، صفحه ۴۶۷ **كشف الحجب عن أسماء المؤلفات والكتب معرفی شده**. اما نویسنده در مقدمه، از کتاب خود این گونه نام می‌برد؛ **كشف الحجب والأستار عن أحوال الكتب والأسفار**.

* **باب الألباب في ألقاب الأطیاب**، مولی حبیب الله شریف کاشانی شیخ آقا بزرگ در ذریعه، جلد ۱۸، صفحه ۲۷۷ این گونه از کتاب فوق نام می‌برد؛ اما در مقدمه و خاتمه کتاب، **باب الألباب في ألقاب الأطیاب** نامیده شده است. گویا نقل آقا بزرگ صحیحتر است.^۸

* **اللمعة الدمشقية**، شهید اول (م ۷۸۶)

کتاب شامل متن **اللمعة الدمشقية** در فقه الإمامیه در بالای صفحات و در ذیل آن، متن **الروضة البهیة** در شرح **اللمعة الدمشقية** آمده است. جا داشت عنوان کامل هر دو کتاب و نویسنده آنها روی جلد نوشته می‌شد.

* **محامل الإعجاز**، سلیمان بن عبدالله بحرانی (م ۱۱۲۱)

شاگرد نویسنده، عبدالله سماهیجی در اجازه‌اش و محدث بحرانی در لوله‌برخلاف **كشف الحجب**، صفحه ۴۹۲ – این کتاب را مخائل الإعجاز نامیده‌اند.^۹

* **صادقة الاخوان**، شیخ صدوق (م ۳۸۱)

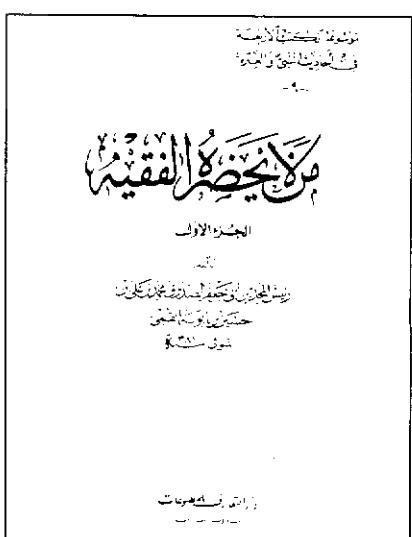
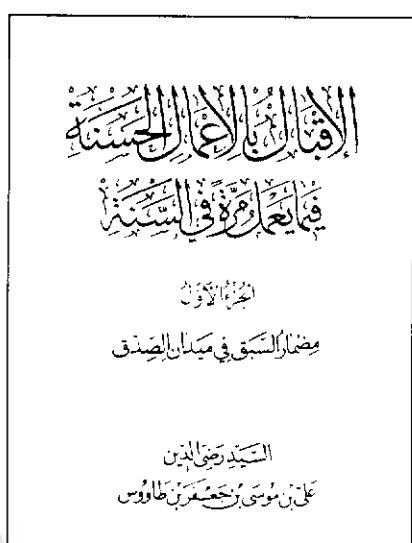
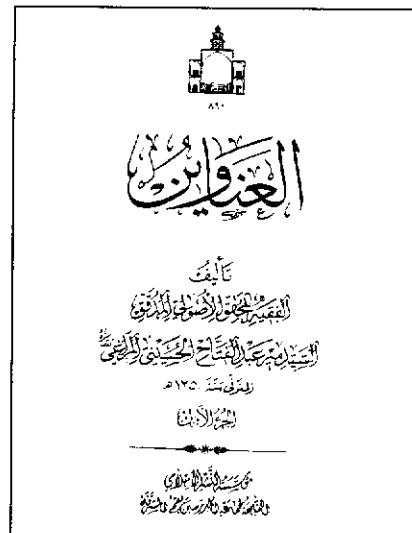
در موارد متعدد در این کتاب بی‌واسطه از محمدبن یحیی عطار و علی بن ابراهیم بن هاشم قمی و سعد بن عبد الله اشعری روایت شده است. در حالی که هیچ کدام آنها از مشایخ شیخ صدوق نیستند. با اینکه گاه با لفظ «حدیثی» روایت شده که در بی‌واسطه بودن صراحت دارد، شیخ صدوق در آثار دیگر به واسطه پدر بادیگران از آنها روایت می‌کند.

اما بابا نقل شیخ طوسی و نجاشی، پدر شیخ صدوق کتابی به نام **الاخوان** داشته است.^{۱۰} شیخ صدوق نیز کتابی به نام **صادقة الاخوان** نگاشته^{۱۱} که به مادرسیده است. در واقع کتابی که به نام **صادقة الاخوان** چاپ شده و به این نام شهرت یافته همان **الاخوان**

تألیف علی بن بابویه پدر شیخ صدوق است و سه راوی مذکور، مشایخ اویند.^{۱۲}

در خور توجه است که اگر این کتاب از شیخ صدوق باشد، تمام روایات فراوانی که به واسطه آن سه تن نقل شده مرسل خواهد بود؛ زیرا واسطه میان شیخ صدوق و آنها افتاده است. اما اگر نویسنده آن علی بن بابویه باشد – که چنین است – آن روایات از این جهت قابل خدشه نیستند.

* **من لا يحضره الفقيه**، شیخ صدوق (م ۳۸۱)

عنوان فوق، عنوانی معروف برای آن کتاب است و برخی چون این نام را بی معنی دانسته‌اند، آن را با عنوان فقیه من لایحضره الفقیه به چاپ رسانده‌اند؛ ولی با مراجعته به مقدمه کتاب به دست می‌آید که لفظ «کتاب» جزء نام این جامع حدیثی می‌باشد. کتاب من لایحضره الفقیه یعنی کتاب کسی که فقیهی نزدش نیست. چنان که کتاب طبّ محمد بن زکریا رازی - که صدوق نام کتابش را آن گرفته - کتاب من لایحضره الطیب است.^{۱۲}

* مناهج المنهج، قطب الدين کیدری

عنوان فوق در کشف الحجب، صفحه ۵۵۷ آمده است. ظاهرًا مباحث المنهج في مناهج الحجج صحیح است؛ چنان که در روضات این گونه ذکر شده است. عنوان دوم با موضوع کتاب مناسب است؛ زیرا کتاب در موضوع سیره معمصمان (ع) و فضائل و معجزات آنان است.^{۱۳}

^{۱۴}

كتاب

مصادقة الاخوان

تألیف

الشيخ الصدوق ابی جعفر محمد بن ابی الحسن
علی بن بابوہ القمی الرازی
(قبل ۳۱۱ - ۴۸۱)

* منیة المرید فی أداب المفید والمستفید، شهید ثانی

نسخه‌ای خطی از منیة المرید به شماره ۱۰۱۷ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود که پایان کتابت آن به تاریخ ۲۳ جمادی الاولی سال ۹۵۴ یعنی دو ماه پس از اتمام تألیف آن باز می‌گردد. شهید ثانی روی برگ اول به خط خود چنین نگاشته است: «كتاب منیة المرید فی أداب المفید والمستفید لهذا العبد الفقير إلی الله تعالى زین الدين علي بن أحمد الشامي العاملي - عامله الله بلطفه و عفا عنه بفضلة». ^{۱۵} و نیز در همین نسخه که صحیحترین و معتبرترین نسخه موجود از منیة المرید می‌باشد آمده است: «سمیّتها منیة المرید فی أداب المفید والمستفید». ^{۱۶}

بنابراین لفظ «أداب» در عنوان کتاب اشتباہ و «أدب» صحیح می‌باشد.

* نهاية المرام، سید محمد بن علی (صاحب مدارك الأحكام)

چنانچه در مقدمه تحقیق شده، نام کامل کتاب، نهاية المرام فی شرح مختصر شرائع الإسلام است که آوردن نام کامل، روی جلد ضروری است.

* النهاية و نكتتها، ۳ جلد، شیخ طوسی و محقق حلی (م ۶۷۶)

این کتاب در واقع در بردارنده سه کتاب است:

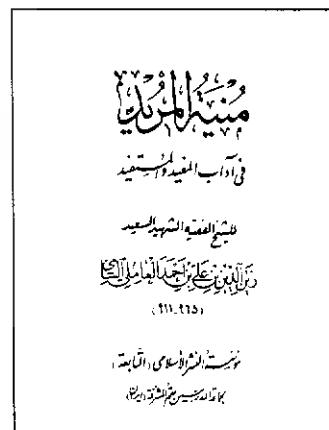
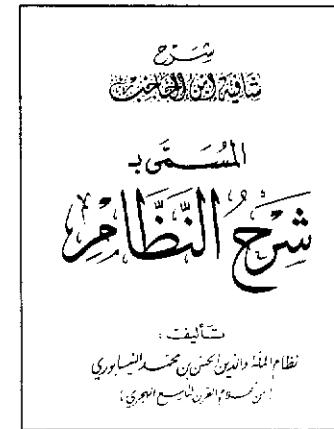
۱. النهاية فی مجرد الفقه و الفتاوی، تأليف شیخ طوسی.

۲. نکت النهاية یا حل مشکلات النهاية، تأليف محقق حلی.

۳. المسائل المصرية، تأليف محقق حلی. (رسالة کوچکی است که در پایان جلد سوم آمده است).

متن نهایه در بالای صفحه و متن نکت النهاية در ذیل آمده است. این گونه نام گذاری برای کتاب، هیچ توجیه کتاب شناسی ندارد. لازم بود نام هر کتاب با نویسنده آن جداگانه روی جلد ذکر می‌شد.

- ۱۰. ر.ک: ذریعه، ج ۱۱، ص ۲۹۴.
- ۱۱. رجال النجاشی، ص ۳۹۰.
- ۱۲. ر.ک: ذریعه، ج ۱، ص ۳۸۲ و ج ۲۱، ص ۹۷.
- ۱۳. مجله نور علم، ش ۱۹، ص ۷۳.
- ۱۴. ذریعه، ج ۲۰، ص ۳۴۹.
- ۱۵. منیة المرید، تحقیق رضا مختاری، مقدمه، ص ۶۷.
- ۱۶. همان، ص ۷۵.
- ۱۷. مقدمه غایة المراد، ص ۳۸۷.
- ۱۸. مجلة نور علم، ش ۲۱، ص ۷۵.
- ۱۹. ذریعه، ج ۲۰، ص ۱۳۷.
- ۲۰. الفهروست، شیخ طوسی، نجف، ص ۱۱۹.
- ۲۱. رجال النجاشی، تحقیق سید موبی شبیری زنجانی، ص ۲۶۱.

پی نوشته:

۱. ذریعه، ج ۱، ص ۱۸ و ۳۸۷.
۲. ر.ک: مقدمه غایة المراد، تحقیق رضا مختاری، ص ۳۶۷.
۳. ذریعه، ج ۲، ص ۲۴۲ و ۴۴۸.
۴. ر.ک: مقدمه غایة المراد، ص ۳۷۲.
۵. ذریعه، ج ۱۱، ص ۲۵۵ و ۲۶۵.